

Moderniteit en Islam

David Renkema

Ontwikkelingssamenwerking is doorgaans nauw verbonden met modernisering. Armoedebestrijding kan bijna niet zonder politieke, economische en sociale veranderingen. Daarmee raakt ontwikkelingssamenwerking ook aan religieuze tradities. Ook zonder (persoonlijke) affiniteit met een religieuze traditie, is inzicht in religieuze tradities een randvoorwaarde voor goede resultaten. Vanuit deze veronderstelling organiseert het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling een serie seminars: 'Religieuze moderniteiten: Uitdagingen voor ontwikkelingssamenwerking'. De tweede bijeenkomst vond plaats bij de Islamitische Universiteit Rotterdam en richtte zich in het bijzonder op de vraag naar een Islamitische moderniteit.

Islam en moderniteit – een tegenstelling?

Veel van de zogenoemde Islamitische landen hebben te maken met ernstige armoede en binnenlandse conflicten en scoren niet bepaald goed op de meetlat van democratie en mensenrechten. De verleiding is groot om deze ernstige situatie op het conto van de Islam te schrijven. De Islam zou dan een belemmering zijn voor modernisering en ontwikkeling. Op het niveau van ideeën zou 'Islam en moderniteit' dan een *contradictio in terminis* zijn. Toch is deze conclusie (veel) te kort door de bocht. De werkelijkheid van de moderniteit en de Islam zit veel gecompliceerder in elkaar. Kennis hieromtrent is essentieel, juist ook voor mensen die zich inzetten voor ontwikkelingssamenwerking en voor mensenrechten.

Tijdens het seminar gaf dr. Ibrahim Abu-Rabi zijn visie op de verhouding tussen Islam en moderniteit. Dr. Abu-Rabi is werkzaam aan het *Hartford Seminary* (USA). Oorspronkelijk was dit een christelijk instituut op het terrein van de Missiologie. Tegenwoordig ligt het accent ook op de interreligieuze dialoog en de islamologie. De organisatie had dr. Abu-Rabi uitgedaagd om te reflecteren op de vraag of er een islamitische moderniteit bestaat en waarin deze islamitische moderniteit verschilt van de seculiere moderniteit. Abu-Rabi beschouwt de moderniteit in eerste instantie als de verwerking van het Europese rationalisme en van Europese noties van vooruitgang. Hij situeert het begin van dit Europese project in de 15de eeuw, toen Europa zich wendde tot het westen en het oosten. Het project kreeg een vervolg in de reformatie, de verlichting en de Franse revolutie. Z.i. is de moderniteit zeker niet bedoeld als een poging om niet-Europese beschavingen te vernietigen, maar heeft de moderniteit deze beschavingen wel beïnvloed. Dr. Abu-Rabi maakt een onderscheid tussen modernisering en moderniteit. Moderniteit is vanuit en binnen een samenleving ontstaan. Moderniteit kan niet aan een samenleving opgelegd worden. Het moet van binnenuit gecultiveerd worden. Modernisering duidt op

de introductie van de infrastructuur van de moderniteit. Zo'n infrastructuur is tot op zekere hoogte los van de moderniteit te verkrijgen.

Meervoudige reacties op moderniteit

Abu-Rabi ziet ook voor vandaag de dag voldoende redenen om de Islam in relatie tot de moderniteit te overdenken. Ten eerste is het debat over dit vraagstuk al sinds de 19^e eeuw gaande binnen de moslim wereld. Ten tweede is er gegeven de aanwezigheid van moslims in de westerse wereld een culturele noodzaak om de verhouding tussen het westen en de moslim wereld te doordenken. De door moslims gepleegde terroristische aanslagen maken deze doordenking extra urgent. Tenslotte bieden de nieuwe inzichten binnen de menswetenschappen ook de gelegenheid om de Islam, de geschiedenis van de Islam en de Moslim wereld beter te leren begrijpen. De Islamitische wetenschappen hebben zich wel degelijk laten uitdagen door de opkomst van de moderniteit in de westerse wereld. Abu-Rabi noemt ook enkele opvallende kenmerken van deze bezinning. Islamitische intellectuelen kiezen als primaire bronnen de Koran en de Hadith, maar ze staan tegelijkertijd open voor intellectuele invloeden vanuit andere tradities. Het tweede kenmerk is z.i. het bestaan van verschillende 'culturele zones' binnen de Moslim wereld: Arabisch, Afrikaans, Perzisch, Turks, Zuid-Aziatisch, Javaans, Chinees en ook een Westerse culturele zone. Het gaat dus niet om een monolithisch blok. Via de notie van de *umma*, de wereldgemeenschap van moslims, staan zij in een complexe relatie tot elkaar. Tenslotte onderscheidt hij een aantal reacties vanuit de moslim wereld op westerse vormen van moderniteit waaronder het pan-islamisme en het nationalisme. Deze reacties zijn niet alleen meervoudig, ze duiden evenzeer op het zoeken naar een eigen islamitische moderniteit.

Pan-islamisme

Het Pan-Islamisme was de reactie van de politieke en religieuze elite op de moderniteit in de 19de eeuw. Het accent lag op de modernisering van het Ottomaanse rijk, zowel militair en politiek als op het terrein van onderwijskundige en religieuze instituties. In gekolonialiseerde landen als India (Engeland) en Indonesië (Nederland) kozen sommigen vooral voor aanpassingen in het onderwijs waarbij men ook gebruik maakte van de Europese traditie. Ahmad Khan richtte in India zelfs een *Mohammedan-Anglo College* op. In de 20ste eeuw kreeg het Pan-Islamisme gestalte in allerlei Islamitische bewegingen zoals de Moslimbroederschap. Soms hebben deze bewegingen duidelijke politieke visies, soms beperken ze zich tot onderwijs en sociaal werk. Maar telkens gaat het om reacties op de moderniteit waarbij ook elementen uit die moderniteit opgenomen worden.

Nationalisme

Hetzelfde geldt voor het Islamitisch nationalisme. Feitelijk staat het nationalisme haaks op de idee van de wereldwijde moslim gemeenschap (umma), net zo goed als binnen het christelijk denken de staat op gespannen voet staat met het idee van het (wereldwijde) christendom. De eerste generatie van deze Islamitische nationalist is duidelijk beïnvloed geweest door westerse ideeën. Het is overigens een uitzondering (zoals in het shiitische Iran) als de geestelijk leiders (ulama) ook directe invloed hebben op de staat.

Interactie

Vandaag de dag varieert de moslim-intellectuele positie van een verwerping van de westerse moderniteit tot en met een partiële acceptatie. Abu-Rabi ziet het islamitisch fundamentalisme tot op zekere hoogte als een product van de moderniteit. Sommige stromingen kiezen voor deelname aan het politieke proces; andere stromingen kiezen juist voor geweldadige confrontaties. De hedendaagse interesse in de eigen Islamitische traditie, komt zekere ten dele voort uit de wens om de Islamitische identiteit in deze moderne wereld te bewaren en te versterken. De uitdaging is om deze interesse te plaatsen binnen een nieuwe discipline van Islam wetenschappen, die zowel gevoelig is voor de traditionele Islamitische kennis als voor de moderne sociale wetenschappen. Abu-Rabi spreekt van de wenselijkheid van een interactie tussen, soms zelfs van een synthese van, beide.

Kanttekeningen

In zijn reactie op het betoog van dr. Abu-Rabi benadrukte prof. dr. Recep Senturk (Turkije) de verscheidenheid binnen het denken, zowel binnen als buiten de Islam. De uitdaging ligt z.i. bij de gezamenlijke ontwikkeling van nieuwe kennis waarin ook aandacht geschonken worden aan de betekenis van de natuur. Deze nieuwe kennis zou ook de basis kunnen vormen van een nieuwe milieuetiek. Senturk pleitte ook voor een 'adamische' benadering vanuit de Islam. Niet Abraham (exclusivistisch mensbeeld gericht op de drie Abrahamitische godsdiensten), maar Adam (inclusivistisch mensbeeld) zou centraal moeten staan in de bezinning. Abdulwahid van Bommel (IUR) zou liever willen beginnen bij de grote vragen waar de wereld vandaag de dag voor staat. De uitdaging is om vanuit de verschillende tradities te onderzoeken welke bijdrage ieder kan leveren aan mensenrechten en ecologie. Een wereldwijde dialoog tussen de verschillende tradities is daarbij onontbeerlijk. Cokky van 't Leven (ICCO Kerk in Actie) onderstreepte hoe belangrijk het is dat ontwikkelingsorganisaties beschikken over voldoende kennis van religieuze tradities. Alleen dan kunnen ontwikkelingsorganisaties de afweging maken waar samenwerking met religieuze initiatieven bijdraagt aan armoedebestrijding. Zij meent dat Nederlandse ontwikkelingsorganisaties zo'n samenwerking actief moeten aangaan. Prof. Willemien Otten (Universiteit Utrecht) wees op het gegeven dat de moderniteit ook onder kritiek staat vanuit de zogenoemde post-moderniteit: zowel moderniteit als religie zijn in transformatie. Geen van beide zijn statische begrippen. Tenslotte

waarschuwde ze voor de dubbelzinnigheid van religie: ze herbergt zowel positieve als negatieve aspecten.

Vervolg

Het gesprek over religie en moderniteit is niet eenvoudig. De bijeenkomst bij de Islamitische Universiteit Rotterdam heeft wel duidelijk gemaakt dat het lijnrecht tegenover elkaar plaatsen van Islam en moderniteit te kort doet aan de veelvormigheid van beide. Sommige vormen van moderniteit en sommige vormen van Islam verdragen elkaar niet of nauwelijks. Maar het symposium maakte vooral duidelijk dat de veelvormige Islamitische traditie zich ook heeft laten beïnvloeden door de moderniteit. Interactie vindt plaats en behoort ook plaats te vinden.

Ir. D.L. Renkema is coördinator van het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling, een samenwerkingsverband van Cordaid, ICCO, Islamitische Universiteit Rotterdam, Stichting Oikos en Seva Network Foundation. Het debat over religieuze moderniteiten wordt op 21 mei voortgezet met een seminar over hindoeïsme, moderniteit en ontwikkeling. Zie www.religie-en-ontwikkeling.nl